

УДК 811.161.2(091):94(4)''04/14''

Мандрик Н. В.

СЕРЕДНЬОВІЧНА ЄВРОПА ПРО УКРАЇНСЬКУ МОВУ

У статті автор намагається довести, що, хоча українську мову середньовічна Європа знала не так, як мови інших народів, однак важливо відзначити, що майже всі автори, які висловлювались про неї, були одностайними в оцінці: мова ця ніжна, поетична, мелодійна, багата, досконала, здатна до відображення найскладніших думок та почуттів, має багатий лексикон, а народ, творець цієї мови, здібний до швидкого засвоєння мов інших народів.

Ключові слова: філолог, гуманітарні науки, перекладач, східноєвропейські мови, слов'яни, лінгвистика, мовознавство, фольклор.

В статті автор намагається довести, що, хоча український язык середньовічної Європи не знала так, як мови інших народів, однак важливо довести, що майже всі автори, які висловлювались про неї, були одностайними в оцінці: язык этот нежный, поэтический, мелодический, богатый, способный отображать сложнейшие мысли и чувства, имеет богатый лексикон, а народ, творець этого языка, способен быстро усваивать языки других народов.

Ключевые слова: филолог, гуманитарные науки, переводчик, восточноевропейские языки, славяне, лингвистика, языкознание, фольклор.

In this article author is making an attempt to prove that nevertheless medieval Europe didn't know Ukrainian language the same way as they knew other languages, though it must be emphasized that almost all authors who spoke about it were unanimous in its evaluation.

These authors were convinced that Ukrainian language was soft, poetic, melodic, rich, perfect, and able to express the most complicated thoughts and feelings, it had rich lexicon and the Ukrainians who created this language were able to master other languages quickly.

Key words: philologist, humanity sciences, interpreter, Eastern European languages, Slavs, lingual system, linguistics, folklore.

В описах України XVI століття європейські автори характеризують Україну як досконало організований край, де в побудову “республіки запорожців” вкладені найкращі ідеали людства про вільність, рівність, а козацтво виробило досконалі демократичні принципи співжиття. У зв'язку з цим уважніше ставляться і до питання української мови та її місця в житті. Так, французький поет-академік Сент-Аман прославив українських козаків у своїх “Героїчних ідиліях” (1658). До української тематики (зокрема, теми козацтва) зверталися письменники Англії, Італії, Іспанії та інших країн.

Треба підкреслити, що й перший переклад українського літературного твору на європейську (німецьку) мову був пов'язаний із діяльністю козаків. У 1683 році, коли турецька армія обложила Відень і в місті склалася критична ситуація, австрійське командування надрукувало і розповсюдило окремою листівкою “Листування запорожців з турецьким султаном”, очевидно, як засіб піднести бойовий дух армії і населення. Козаки тоді також воювали під Віднем.

Загалом доба Відродження пробудила в Європі увагу до народних мов. Збереглися свідчення про те, що іноземці, відвідуючи Україну, прагнули вивчити мову, якою розмовляє місцеве населення, пізнати культуру, побут, літературу. У цей час українською мовою цікавилися не тільки європейські вчені, філологи, що було зумовлено розвитком гуманітарних наук, а й люди, для яких вона була потрібна в практичній діяльності. Через Україну пролягали головні шляхи, які сполучали Захід і Схід: майже всі мандрівники, посольські місії, купецькі валки і гурти місіонерів до Азії, Близького Сходу і назад до Європи їхали через придніпровські землі. Їх обслуговували місцеві драгомани (перекладачі), які жили на цих землях і знали по кілька мов, але багато європейців не потребували таких послуг, бо самі знали східноєвропейські мови. У XVI ст. в Європі з'являються навіть перші професори – знавці східноєвропейських мов. До них, очевидно, належить француз Гільйом Постеля (1538 р.), автор тритомної праці “Про Турецьку державу”, у якій він описує і московитів, і українців, сусідів Туреччини. Він знав усі слов'янські мови і навіть хвалився, що з Франції до Китаю через слов'янський схід може провести подорожніх, не звертаючись до місцевих перекладачів. За доби Відродження вже чимало європейських діячів культури знали про Україну, український народ. Про його мову писали також французький учений Блез де Віженер, італійський мандрівник П. де ля Волл та ін.

Була ще одна причина зацікавлення українською мовою в Європі – прагнення діячів культури краще пізнати минуле слов'ян. Згадаємо тільки один факт. 1555 р. з'явилася “Хроніка польська” королівського секретаря, історика Мар'яна Кромера (1512–1589), у якій обстоювалася теза, що “родовим гніздом, коліс-

кою слов'янства" є територія України в межах трикутника Дніпро – Карпати – Вісла, звідки слов'янські племена розійшлися на захід і південь. А якщо так, то автохтони цієї території (сучасні українці) є спадкоємцями, носіями праслов'янської культури. Отже, щоб заглянути в наше минуле, дослідники повинні уважно вивчати культуру, побут, пісню й мову українців, які тепер живуть на цих землях. Були навіть запевнення деяких учених, що той, хто опанує українську мову – здобуде ключ до швидкого вивчення всіх інших слов'янських мов, бо українській мові характерні найтиповіші риси слов'янської лінгвосистеми.

Цю теорію підтримав інший тогочасний польський історик Ян Красінський і приділив їй місце у своїй книзі "Польша", яка була надрукована в Італії 1574 року. Погляди Кромера й Красінського на українську мову набули популярності в Європі, їхню теорію підтримували у XVIII ст. В. Суворецький та інші вчені, а в XIX столітті пропагував славнозвісний чех П. Шафарик. Відомі музикознавці XIX ст., зокрема Л. Ріттенберг, М. Кокопашек та інші, також закликали уважніше вивчати українську народну музику, пісню, бо в них збереглося найбільше праслов'янських елементів.

Починаючи від XVI століття частина філологів, незважаючи на бездержавне становище українського народу, усе ж прагнула вивчати його мову в контексті європейського мовознавства.

Немає підстав говорити, що така увага до української мови була випадковою і спричинилася виключно розвитком філологічних наук. Як підтверджують факти, були, сказати б, і політичні потреби, адже Україна з її "козацькою республікою" відіграла значну роль у боротьбі з Османською імперією, впливала на політичний клімат Європи. Тому про Україну, її народ та територію постійного заселення часто згадується в дипломатичному листуванні, особливо в роки, коли при владі в могутній Турецькій імперії була Роксолана, полонянка з галицького містечка Рогатина. Для прикладу можна навести уривок з листа 1540 р. французького посла у Венеції, адресованого королю, у якому йдеться про Туреччину, Роксолану й Україну (Русь): "Роксолана має руське походження... а мешкають ці руси від Карпатських гір до Борисфена і Понта Евксінського". Венеціанський посол із Царєграда Неваджеро також писав, що "Роксолана руської нації". Писали про Україну й інші автори. Отже, за доби Відродження про український народ і географію його земель у Європі вже були хай і не докладні, а все ж такі певні писемні відомості. А якщо говорили про народ, то цікавилися й говорили вже і про його мову. Збереглося в рукописних і пізніше друкованих європейських джерелах чимало ширших або принагідних згадок про тогочасну живу українську мову та сферу її вживання.

Найбільше їх дійшло до наших днів із французьких, німецьких, італійських і, звичайно ж, слов'янських джерел.

Французький учений і мандрівник доби Відродження Блез де Віженер у книзі "Опис польського королівства", виданій у Парижі 1573 р., подав цікаві відомості про те, які уявлення мала Європа про Україну, більшість земель якої підпала під владу польського короля. Тут говориться про Україну (Русь) як цілісність, її складові етнографічні землі, звичаї різних регіонів, віру і мову. Географічно, етнографічно, пише Блез де Віженер, Галичина, Волинь, Поділля і придніпровські землі – це все один край, одна цілість, яку заселяє один народ, а "побут, звичаї, мова в них майже однакові від Червоної Русі (Галичини) до Дніпра і до Литви".

Знали на заході Європи дещо і про український фольклор, пісні та думи, а відомий французький письменник Ф. Рабле у своєму творі "Гаргантюа і Пантагрюель" навіть використав (як довів це учений О. Веселовський) дві українські гумористичні легенди про перемогу святих над чортом. Якщо ці легенди Рабле й запозичив не безпосередньо з українських уст, а з інших, кимось переказаних джерел, то й за таких умов мусимо визнати, що українські фольклорні твори, а отже, і мова, не були зовсім незнані в першій половині XVI століття серед великих діячів культури народів Європи.

У цей час українська мова в Європі не була вже великою загадкою, її цитують навіть у наукових описах України. Так, Ян Ласіцький, видаючи в Німеччині свою книгу латинською мовою "Про звичаї і вірування русинів, московитів, татар..." (1582), подав у оригіналі латинськими літерами зразки української мови і народної поезії, зокрема жіночих голосінь за померлим чоловіком, що тепер є найдавнішими зразками ("Ой, леле, леле, і чому ти вмер? А чи ти не мав що їсти, пити, чому ж ти вмер? Ой, леле, леле, чи ти не мав вродливої жінки? Чому ж ти вмер?"). На жаль, цю книгу про Україну спалила інквізиція, але все ж таки кілька примірників збереглося.

Є відомості, що в цей час окремі сюжети дум ("Маруся Богуславка") були відомі й у Англії, а пісні полонених українок і українців чарували мешканців середземноморських країн.

Цікаво, що увагу до тогочасної української мови виявляли найчастіше французькі та італійські автори, в університетах їхніх країн навчалося тоді найбільше студентів з України.

Конкретніше уявлення про українців і їхню мову подав французький гуманіст П'єр де ля Волл, який подорожував по українських землях 1616 р. Пізніше в одному з листів до знайомого він описує життя українців і стверджує, що вони мають цілком окрему мову, яка дуже поширена і нею володіє польський посол в Італії Стефан, що на Україні великою силою є козаки, але це "не є назва нації: так зветься спілка людей... які не підкоряються жодному володарю... Я певен, що колись вони закладуть могутню республіку". У 1620 р. П'єр де ля Волл зустрів аж у Персії "козака Степана", записав від нього багато цікавого матеріалу про Україну і Січ, про звичаї і мову [3, с. 17]. От якими далекими шляхами у Європу потрапляла іноді інформація про наш побут, культуру і мову. Природно, що Україною, її народом почали більше

й пильніше цікавитися в часи визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького. До українського гетьмана прибували дипломати з європейських країн, і хоча переговори відбувалися здебільшого латинською мовою, та все ж у спілкуванні з народом ставала у пригоді й жива мова.

У 1650 році посольство від Венеціанської республіки до Богдана Хмельницького очолював досить освічений дипломат Альберто Віміні. Йому належить “Реляція”, яка була надрукована тільки в XIX ст. Тут уже маємо багато нового для пізнання нашого краю. Найперше – Віміні нашу країну називає не Русь, а Україна, а мову за традицією – рутенською і цитує навіть вислови й слова “рутенською мовою”. Більше цього, він подає відомості, що на Україні існує дві мови: церковнослов’янська, якою послуговуються в письмі представники духовенства, і мова загальнонародна, якою користуються всі, у тому числі й козацтво. Освічені люди знають не тільки ці дві мови, а й мови європейських народів.

У цей час більшу обізнаність з українською мовою виявляють і народи скандинавських країн, з якими культурні зв’язки раніше були меншими, ніж із Західною Європою. Можливо, тому й посольства з більшою пильністю намагалися засвоїти все, пов’язане з Україною.

Італійський учений У. Вердуум, який побував на території Польщі й України в 1670–1672 рр., подає цінні описи життя й побуту населення, його культури. Цей народ він вважає здібним до засвоєння чужих мов, а його власну мову характеризує як ніжну, мелодійну і ласкаву. У Львові учений ходив по вулицях, бував на базарах, вів розмови з людьми різних соціальних станів. Свої враження й спостереження він записав до щоденника: “Найбільше ласкавих слів і приємних тостів зустрічається на Русі [Україні], особливо у жінок, причиною цього є руська [українська] мова, не така тверда у вимові, як польська. Тому кажуть, що у Львові живуть такі гарні, делікатні й спокусливі наречені, як, зрештою, ніде на всій землі. Я сам зустрів порядну жінку, у котрої щось купував, і вона мені зуміла сказати чемний комплімент латинською мовою і вміла висловитися тонко й делікатно”.

У другій половині XVII століття, уже після смерті Богдана Хмельницького, за часів польського короля Яна Собеського на території Польщі й України перебував французький розвідник, справжнє прізвище якого залишилося невідомим. Повернувшись до Франції, він написав спогади, що були опубліковані в Парижі (1698 р.) під псевдонімом Божо. Як видно з мемуарів, окрім військових, політичних, економічних, господарчих та інших питань, агента цікавила й етнографія, культура. Він подав короткі описи української мови й пісень. “Кажуть, що руська [українська] мова найделікатнішою і найприємнішою виявляється в устах жінок... Вона відмінна від польської, хоча належить до одного слов’янського кореня”. Пісні українські, пише Божо, “вражають своєю красою”. Звернімо увагу, що особливу мелодійність української мови в устах жінок приблизно в той же час відзначав і італійський учений Вердуум.

Мабуть, найпізніше про українську мову подавалися відомості в Англії, і то у зв’язку з тим, що на Україні з’явилася велика військова сила, що протистояла Оттоманській державі. У 1680 р. Поль Ріко у книзі “Сучасний стан Турецької імперії”, говорячи про козаків, подав коротку характеристику і їхньої мови. Цікаво, що в 1723 р. англійською мовою була перекладена “Граматика словенська” Л. Зизанія, видана у Вільні (Вільнюсі) 1596 р. Детальний опис живої української мови дав англійський професор Е. Клеркаж у 1812 році.

У XVIII столітті в Європі почали говорити не тільки про українську мову, а й про її говірки та діалекти. Знову ж таки, пріоритет тут належав освіченим авторам мемуарів і подорожніх нотаток. Німецькому лікареві Йоганові-Вільгельму Мюллеру належать спогади про перебування на Україні – “Подорож з Варшави на Україну 1780–1781 рр.”, де він описав уже різні говірки української мови і вмістив пісню про зруйнування Січі, а також її переклад. Це перший переклад нашої пісні німецькою мовою і перша інформація про діалектні розгалуження мови на різних територіях України.

Дальша доля української мови на рідній землі складалася досить трагічно – від обмеження для хатнього вжитку до повного її заперечення, чого ніхто, ніде, ні за яких обставин не міг визнати за природне й законне. Прогресивні діячі європейської культури одноставно виступали на захист прав української мови. На цю тему є численні й ґрунтовні публікації, але ми обмежилися тільки добою Середньовіччя, найдавнішими характеристиками української мови, оскільки це давня і цікава першоджерельна історія, правдивий і повчальний голос віків, найменше в нас знаний і вивчений.

Не буде зайвим сказати бодай кілька загальних, підсумкових слів до наведених фактів. Середньовічні європейські вчені, діячі культури, мандрівники про українську мову, її достоїнства висловлювалися, безумовно, без будь-яких упереджень і прагнень щось очорнити, а щось обліти.

Вирішальним чинником, що сприяв уважнішому ставленню середньовічної Європи до української мови було те, що на Україні нею повсюдно (у селах і містах) розмовляв народ, її вживали в судах і канцеляріях, а мова, якою говорить народ, завжди привертає увагу міжнародної громадськості.

Література:

1. Голянищев-Кутузов И. Н. Итальянское Возрождение и славянские литературы XV–XVI вв. / И. Н. Голянищев-Кутузов. – М., 1963. – С. 213.
2. Грушевський М. Культурно-національний рух на Україні / М. Грушевський. – К., 1919. – С. 43.
3. Левченко М. З поля фольклористики й етнографії / М. Левченко. – К., 1927. – С. 17.